

KARMELDARRAK EUSKALERRIAN GIZALDIZ GIZALDI

Joan Kuruzekoa il zanetik laugarren eun-urtea gogoratzen dogun onetan, berak bizi izan eban karmeldarren bizimodua gure errian noiz sortua dan, zelango sustraiak bota eta zelango goraberak izan dituan gizaldiz gizaldi azaltzea egoki izango dala usterik, orixe egiteko gogoia daukagu artikulu onetan, andi-andika eta labur baiño ezpada bere, XII-XIIIgarren mendetik asita. Karmeldarren bizimodua amabigarren mendean asia da munduan, eta Euskalerrian amairugarren mendetik onakoa dogu. Zazpireun urtetik gora daroaz gure artean.

Karmel mendian

Karmel mendiak emon deutso ordena oni izena, eta antxe dau sorrera. Mende erdi bazan, berrogeta amar bat urte, Europako kristiñauak alkar arturik Leku Santuak mahomatarren menpetik aterateko asmoz joanik, Jerusalem uri santua eta inguruko lurraldearen jaube egin zirala. Kurutzedun batzuk eta euren atzetik joaniko beste askok leku santu areitan otoiz-lekuak autatzen dabez, antziña bateko eremutarren edo padarren bizimodua eroateko. Olango batzuk, 1150-1160 inguruan euren bakarleku eta otoiz-lekutzat Karmel mendia artuko dabe. Bertoldo izeneko bat dabe buru eta Aymerik Malafaida Antiokiako gotzaiñaren laguntzaz eleixatxoia eregiko dabe bertan, eta eleixatxoaren inguruan aterpe edo gelatxoak, bakotxak bere bakarrean otoiz eta lan egiñez biziteko, antxiñako eremutatar ospetsuen antzera. Andra Mariaren izenpean eregi dabe eleizea; Andra Maria dabe euren Ama eta Zaindari, eta Israelgo profeta andia, Elias Tesbitarra, angu mendia ain ospetsu egin ebana, euren bizimodurako eredu eta arnas-emoille.

Ain zuzen, andik dabil 1161n ibiltari eta bazter-arakatzaille andi bat, judeua bera baiña Naparloan jaioa, Tudelako Benjamin izenez ezaguna. Ibiltari onek, bere nondik norakoen barri emoteko idatzi eban liburuan diñoanez, an aurkituko ditu fraide barri areik, eta eurok eregiriko eleizatxoak. Bere berbetan igarten jakonez, judeu zintzoa izanik, an ikusiak ez eutsen ezelango pozik emon.

An ikusi zituen 1185n karmeldar areik Phokaz, Patmosko eremutarrak, egunero alkarrekin emoten eben meza nagusi baten. Fraide barri areik luzarotxoan ez euken euren bizimodurako lege eta arau jakin eta zeatzik, eta 1208 inguruan Alberto Jerusalemgo Patriarka zanagana joko dabe, eurak eroen bizimodua eta asmoak azalduz, aurrerantzako araudi baten eske.

Alberto onek emoniko araudi orrek (1226n Honorio Erromako Aita santuak ontzat emonak), bultzada barria emongo deutso ango fraideen bizitza ari. Asis ko Frantzisko eta Domingo deunen egunak ziran ordu berean. Aldi atan (1214tik 1226ra) Karmel mendiazen azpiko Akren Gotzain zan Jakobe Vitrykoa, eta berak idatziriko *Historia Orientalis* dalakoan Karmel mendiko fraide arein aitamen ederra egingo dau. An ezagutu ditu fraide areik banakako geletan otoitz eta lanean ekiñez, «erleak erlategietan lez, zoli bai zoli; zerutarren antzera ezti zogogintzan».

Leku santuetako bakeak, orraitio, Karmel mendikoentzat ez eban an luzaro iraungo. Etorkizuna larri ikusten dabe. Federik Bizargorri erregeaen badaezpako jokabideak indar artzeko aukerea emon deutse mahomatarren indarra. Arrisku andia etorren Karmel mendian bizi ziran fraideentzat. Ori ikusita, 1238n batzarra euki dabe eta alkarri esan deutse: zergaitik ez dogu Europako geure jatorrizko errietan bizimodu au berau eroateko bidea artuko? Eta laster, 1240 inguruan, txandaka txandaka asiko dira, ain maite eben mendia itxita, ango fraide batzuk Chipren, Italian, Frantzian eta Inglaterran euren bizimoduan jarraitzeko leku billa. Beste batzuk Karmel mendian iraungo dabe oindio 1291n kuruztedunak Akreko ondarena izan eben arte.

Baiña Karmeldar areik, azkenengo ordurarte an gelditu ziranak, euren leku kutuna itxi bearra etorri jaken arren, ordurako zubi-buru onak eukezan European sortuta aurkituko dituezan ainbat karmeldegi barritan, euren aurretik Europaraturiko anaiak eregita. Euskalerrian, bi gitxienez.

Karmeldarrak European eta Euskalerrian

Arrigarri eta ia siñestu eziñekoa egiten jaku zelan zabaldu ziran ain arin Europako ainbat lurraldetara, Chipretik asita Ingalterra eta Portugaleraño. Eta ez zan izan eragozpenik aurkitu barik. Sortu barri ziran Asisko Frantzisko deunaren ordena eta Domingo deunarena. Ez ete ziran naikoa Europako kristiñauentzat? Ondo egoan iges etozenai ostatu emon eta abegi ona egitea; baiña fraidegei geiago artuz ez eutsen aurrera jarraitzen itxi nai, eta eragozpenak ipinten eutsezan erriarentzako mezarik esan eta apostolutzarako. Aita Santuen laguntzaz, euren bizimoduari eusteko errez-tasunak lortuko dabez, ez bakartade osoan biziteko bakarrik, bai kristiñau erriaren aurrean Jainkoaren itza iragarteko, baita beste apostolu lanetarako bere.

Larrea-Zornotza, Aita Karmeldarren eliz-komentua.

Olan, Europa aldeetara aldatzen asi eta ogei bat urte barru, Euskalerrian bere sartuta daukaguz, Frantzia aldetik etorrira. Gure errian Baionakoa izango dabe lenengo karmeldegia 1265ko urtean. Eta andik luzaro barik, 1277n Naparroan ditugu. Urte orretakoa da Naparroako eta Frantziako errege egiten eban erregearen ordezkariak emon eutsen Sangotzako karmeldegia sortzeko baimena. Gure erriak Karmel menditik ekarri eben soiñekoz jantzita ezagutu zituen, goitik berako zerrenda zuriz eta baltzeko soingañekoz estalduta. Aldi atako Kronikon batek onako bertsoz egiten eutsen ondo etorria: «De Carmelo veniunt fratres virgulati»; or datozkigu jantzi nabardun fraideak. Jazkera ori Europan leku askotan irriz artzen eben, eta 1287n Montpellier-eko bazzarrean soingañeko nabar ori itxi eta kapa zuriz jazteko erabagia artu eben.

Karmeldegia ugarituaz, laster lekuan lekuko barrutiak sortu bearra etorriko jake, eta amalaugarren mendean amasei barruti edo probintza ezagutzen ditugu: Euskalerritik urrekoenak, Akitaniakoa, Aragoikoa eta Vasconia izenekoa, edo Gaskuñakoa. Euskalerrikoak ez eben izan barruti baten sartzeko zorionik. Baionako etxea bein Akitaniakoan, eta azkenez Vasconia-ko orretan ikusten dogu; Sangotzako, eta mende orretan sortu zan Iruñekoa, Akitaniakoan agertzen dira 1354n; 1375tik 1379ra artean, Naparroako erregeak alan eskaturik, euren buru egiñik geldituko dira, eta aurrerantzean Aragoiko probintzian. Karmeldegi biok eta Baionakoak baiño ez eben iraungo karmeldarren artean amaseigarren gizaldirarte, eta ori gizonezkoen artean.

Gizonezkoak izan ziran Karmel menditik Europaratuak, eta emakumezkoen karmeldegirik ez zan sortu karmeldarren artean 1450 ingururarte, eta Euskalerrian bat bere ez. Amaseigarren gizaldirarte itxaron bearko da orretarako. Alan bere, ez dogu aitatu barik itxiko Joana Tolosako deritxon emakumea zoriوندunaren maillan doguna. Emakumezko karmeldegirik izan ezarren, eta olangorik izan baiño lenagotik, izan zan emakumerik, gizonezkoen etxe baten ondoan orma artean bizi oi ziranetakorik. Olakoa zan Joana Tolosako ori, Frantziako Tolosan bizi izan zalako olantxe deritxona. Baiña antzinenetako agirietan garbi esaten da Naparroako erreinuan jaioa zala (in regno Navarrae, edo Vasconiae bere bai). Tolosan eta karmeldarren artean zoriوندun-zat gertua da, Tolosarrak euskaldunei ostutako zoriوندun au.

Amaseigarren gizaldian bultzada barria

Antziñako karmeldarrak irugarren fraide-etxea sortu eben 1593n; Naparroan au bere, Tudelan. Baiña ordurako aldi barria etorren karmeldarrentzat, bai gizonezko eta andrazkoentzat: Santa Teresak AVILAN eta Joan Kurutzekoak Duruelon asiera emoniko karmeldar barrien bultzadaren ondokoa. Karmeldar zarrak ez eben aurre-rakadarik egin emen; Santa Teresa eta Joan Kurutzekoaren jarraitzealleak, ostera, indar andia artuko eben gure errian, eta ori santu bi arein egunetan asita.

Teresa deuna eta Joan Kurutzekoa euskaldunez inguratuta ikusten ditugu. Eurak ez ziran Euskalerriraiño eldu, emendik urrintxo igaro eben euren bizia; baiña zelanbait esan geinke Euskalerrria joan zala eurak gana. Teresaren moja etxeetan ainbat mojageik jo eben atea eta ari oso begiko egingo jakoz. Joan Kurutzekok, bere soiñekoz jantzita ainbat euskaldun izan zituen bizi-lagun. Santu bion eragitez sortu ziran karmeldar barriai ainbat euskaldunek emon eutsen oso ondo etorri jaken laguntza, goi-maillako eta beragoko euskaldunak, eleizgizon nai osteangoak emona. Goi-maillakoetatik aiatatu geinkez, Idiakez biak, Joan eta Frantzisko, giputzak, erregaren idazkaritzakoak; Beamont, Ayanz eta Kruzatetarrak, Naparroako semeak; gotzai izandako eleigizonetatik, Martin Axpe Sierra, bizkaitarra, eta Lorenzo Otadui, giputza; eta errigizon eta merkatarietatik, Gasteizko Zaldibar eta Bergara abizenekoak. Burgosen bizi ziran arren, Ama Teresak «natural de Vizcaya» zala argi esanda itxi eban Catalina de Tolosa Muntzaraz bere senarrarekin. Senar-emazte oneik zazpi seme alaba emongo dabez moja edo fraide izateko, eta azkenez, ama alargunduak berak jarraituko eutsen bere seme-alabai. Ama Teresa eta Joan Kurutzekoren egunetan eta euron inguruan, Naparroatik, Arabatik, Bizkaitik joanda ainbat abizen euskaldun irakurten ditugu fraide karmeldar eginikoen artean: Amatriain, Arbizu, Salazar eta, len aitariko irurak, Beamont, Ayanz eta Kruzate. Ama Teresari Burgosko mojen karmeldegia aurrera ateraten ebillenean lagundu eutsan Pedro de la Purificación zanari, Argantzun jaiotzat dagoan arren, aldi atako karmeldarren agiriak «vizcaino» deitsen deutsoe.

Eta zergaitik ez dogu geuretarren artean sartuko Aita Domingo Bañez zalakoa (Ibañez Artazubiaga), Arrasateko jatorrikoa, Berak bere buruari *Mondragonensis*

esaten eutsana? Beronek atera eban Ama Teresa Avilako bere mojatxoan etxetxoaregi ebanean, bere asmo guztiak azpikoz gora ipinteko arriskutik, uriko agintariak aren aurka batzarra egin ebanean, eta bera izan eban bizi guztian laguntzaillerik on eta leialenetakoa. Lariz, Agirre eta Elexalde dakusguz beste euskaldun batzuen artean.

Esanak gogoan artuta, ez da arritzekoa Ama Teresak Euskaldunak eta Euskalerrria ondo begiz jota izan bazituen, emen bere usategitxoren (palomarcito) batzuk sortzeko. Orduñatik an Karmeldegitxo bat eregiteko deia eta eskeintza izan zituen arren, ezin izan eban baietzik emon, bere biziaren laburtasunak eragotzita. Baietza emonda eukan Iruñetik etorri jakon deiari, baiña ez eban berak ango usategitxoan bere alabak sartuta ikusteko zorionik. Baiña Iruñekoa izango zan Ama Teresaren alabak, karmeldarrak Euskalerrrian sortuko eben lenengo karmeldegia, Ama Teresa il eta andik illabete batzuk geroago, 1583n eregia.

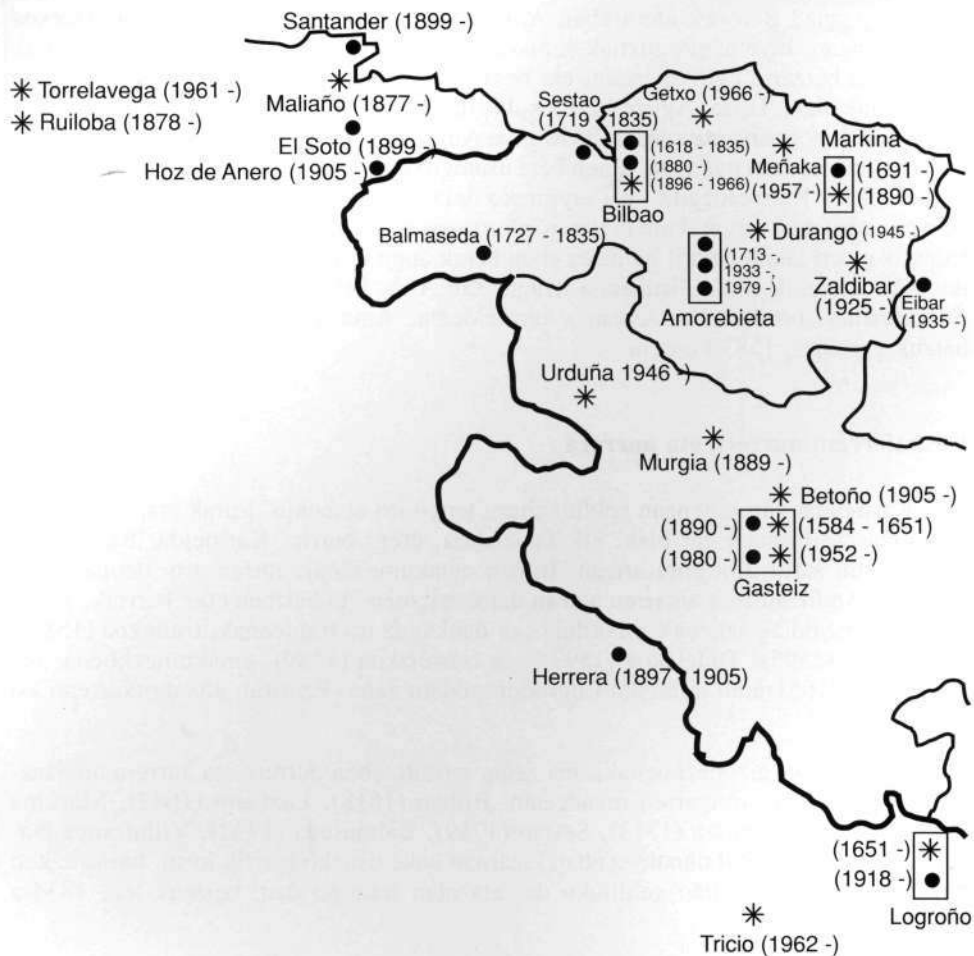
Euskalerrian aurrera eta aurrera

Karmeldar zarrak lenean gelditu ziran, lengo iru etxeekin, irurak Naparroakoak, Sangotza eta Iruñeko zar biak, eta Tudelakoa, eregi barria. Karmeldar barriak ere Naparroatik sartu dira gure artean. Iruñen emakumezkoak aurrea artu deutse gizonezkoai. Andik aurrera alkarren atzean datoz batzuen eta besteen etxe barriak. Amaseigarren gizaldiak azkena egin orduko, or daukaguz iru fraideenak, Iruñekoa (1587), Korellakoa (1595), Tudelakoa (1597), eta Gasteizkoa (1589), emakumezkoena, azkenengo au 1651raño iraun eta Logroñora aldatu zana. Ez ziran abiada txarrean asi ugaltzen.

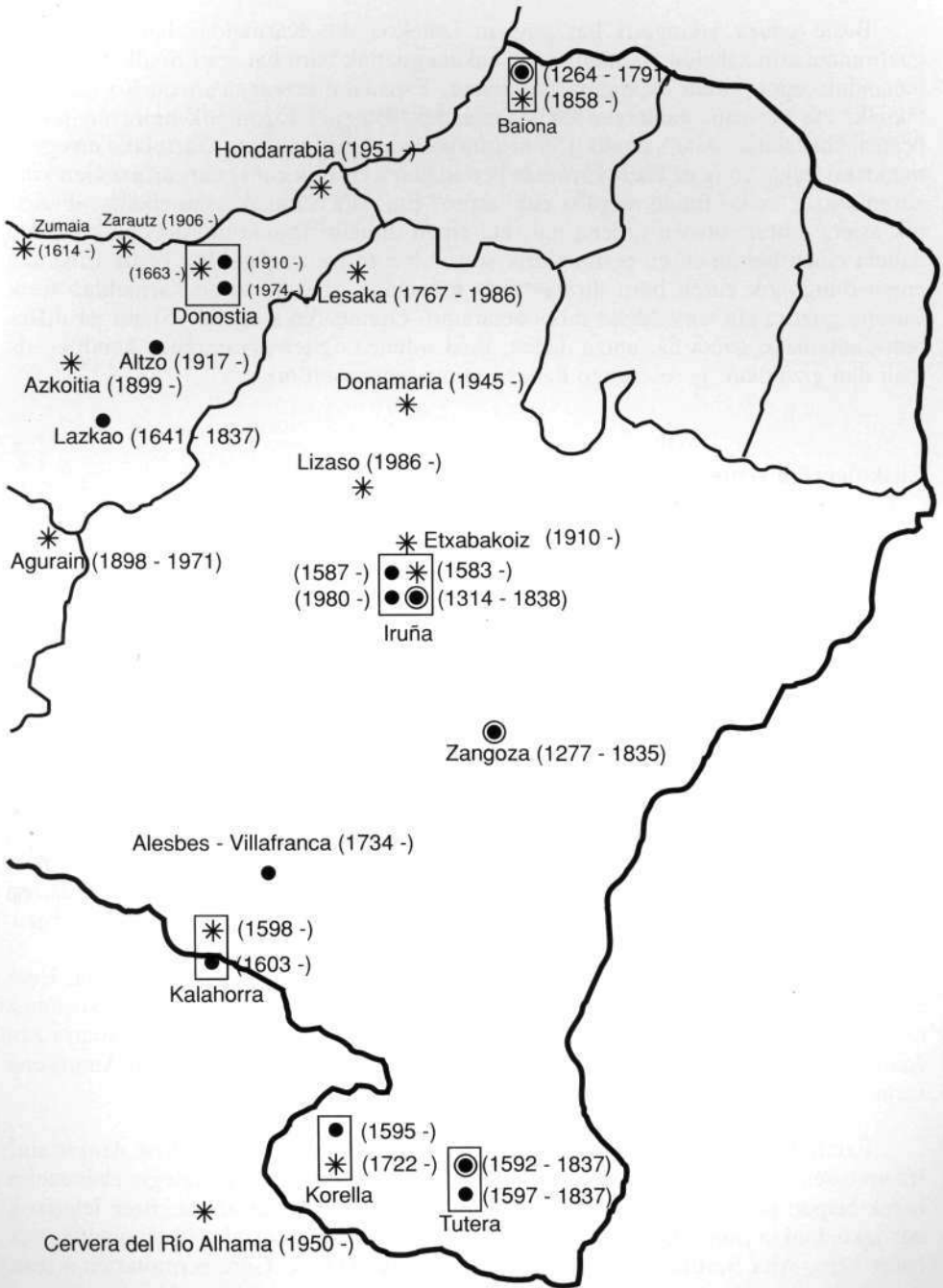
Fraideenak, gizonezkoenak, ona zelan jarraitu eben aurrera eta aurrera amaz-pigarren eta amazortzigarren mendeetan: Bilbao (1618), Lazkano (1641), Markina (1691), Larrea-Zornotza (1713), Sestao (1719), Balmaseda (1732), Villafranca Naparroakoa (1734). Bilbokoak ez eban luzaroan bake osozko bizirik lortu, baiña azken baten ostatu-etxe maillan geldituko da, eta olan iraungo dau, besteak lez, 1834ra arte.

Ama Teresaren alaben etxe bi len aitatu ditugu. Iruñekoa eta Gazteizkoa; lenengo onen Logroñora aldaketa ez zan egin Gasteiztarren asarre eta min andi barik. Urrengo gizaldietan euren karmeldegi barriak aurreara doaz: Zumaiakoa (1614), Donostia (1663), Corella (1722) eta Lesaka (1767), oraintsu Lizasora aldatua. Idiakenez batek alegiñak egin zituen arren, amazortzigarren gizaldian, ez eben Bilbon sartzerik lortu; moja-etxerik naikoa ei zan lendik Bilbon. Zumaiakoa da munduan karmeldegirik bakanena, aparta; beste guztiak kanpotik, beste etxeen batetik ekarririk serorez osotuta sortuak dira. Zumaiakoa bertako mojegei utsez sortu eta ornitua da.

Argi dago karmeldar barriak, Ama Teresaren eta Joan Kutzekoaren jarraitzaillak sustrai sakonak bota ebezala Euskalerrian, eta etxeak eta fraideak ugaritu ala, Naparroa izeneko fraide-barruti edo Probintzia osotzeko ordua izan eben. Artean Gaztela Zarreko barrutian ziran Euskalerriko fraide-etxeak Naparroa izeneko probintzi ori egingo eben, inguruko beste fraide-etxe gitxi batzuekaz batera.

- Karmeldar zaharrak
- Karmeldarrak
- * Lekaime - karmeldarrak

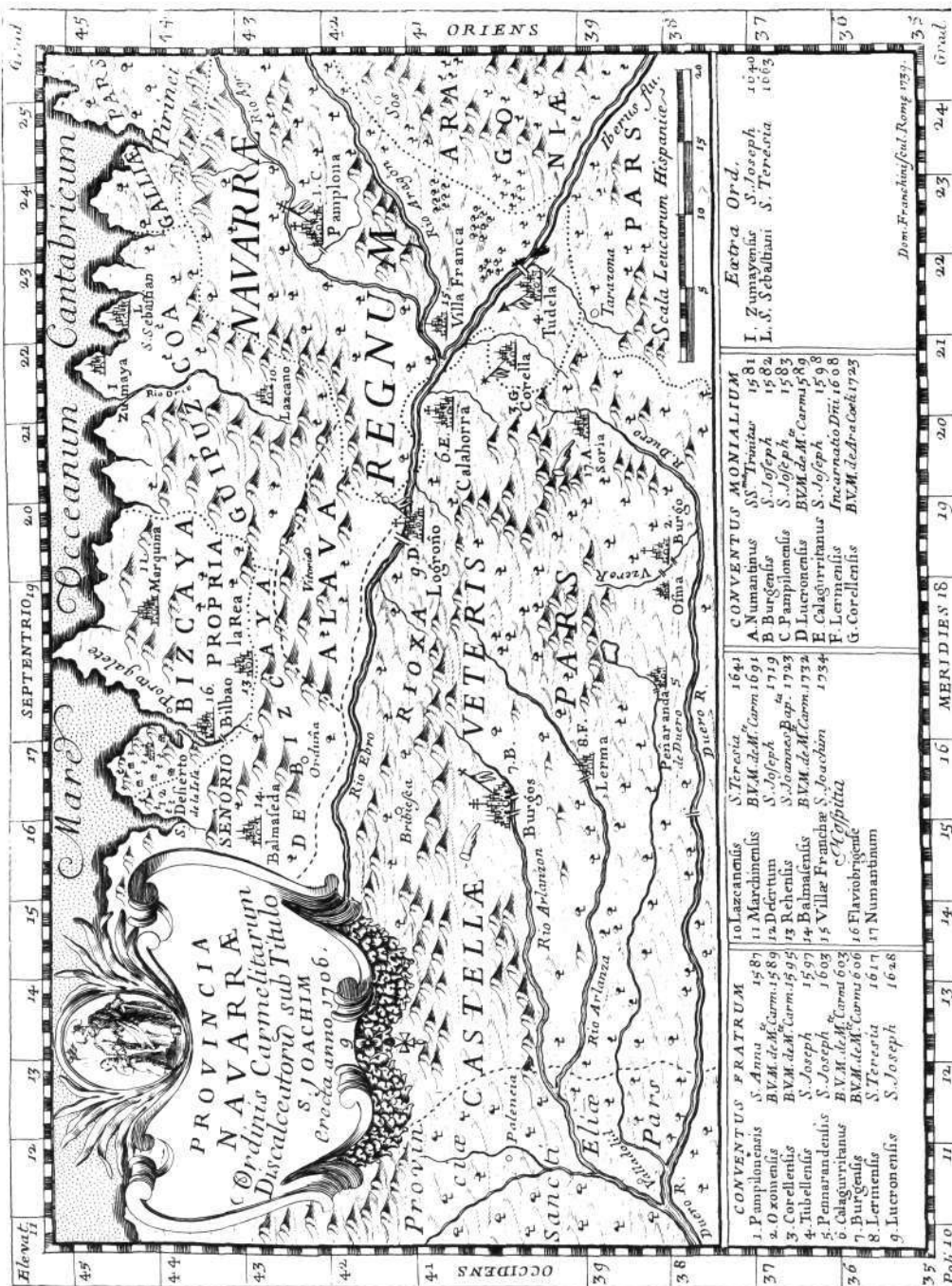
Markina, Aita Karmeldarren eliz-komentua, 1691-1991.

oso ezagunak emon ditu: Raimundo Lumbier, Jose Maria Larumbe eta Migel Hualde, azkenengo au Erronkariarra, eta izarren goraberatan eta osteango batzuetan orduko alditarako naikoa aitua.

Joan dan gizaldian fraide guztientzat zorigaiztoko urtea eldu zan. Fraide-etxe guztiak jo zituen ekatx aretan, gizonezkoen karmeldegi guztien bizia ogetamar urtez etenda geldituko da eta bakoitxak bere errietan edo atzerrietan billatu bearko dau errukizko ostatua edo abegia. Baiña etenaldi luze samar orren ondoren, berbizkunde ederra izan eta len baiño indar andiagoa artuko dabe gure artean, eta iñoz baiño lan obea egingo dabe munduan zear Karmengo Amaren Soiñekoa zabaltzen.

Emengo euskaldunen laguntzaz, Frantziakoak burua jaso

Jainkoak badaki zorigogorrik andienak zoriongarri biurtzen. Beste fraide guztientzat lez, zori gogorra izan zan Karmeldarrentzat 1835tik aurrera Madrilgo gobernuak ezarrita, euren etxeak ustu eta atzerrietara joan bearra; baiña zoritxarra zorion

Elevat. 17

45

44

43

42

41

39

38

37

36

35

12

11

10

9

8

7

6

5

4

3

2

1

0

1

2

3

4

5

6

7

8

9

0

1

2

3

4

5

6

7

8

9

0

1

2

3

4

5

6

7

8

9

0

1

2

3

4

5

6

7

8

9

0

1

2

3

4

5

6

7

8

9

0

1

2

3

4

5

6

7

8

9

0

1

2

3

4

5

6

7

8

9

0

1

2

3

4

5

6

7

8

9

0

1

2

3

4

5

6

7

8

9

0

1

2

3

4

5

6

7

8

9

0

1

2

3

4

5

6

7

8

9

0

1

2

3

4

5

6

7

8

9

0

1

2

3

4

5

6

7

8

9

0

1

2

3

4

5

6

7

8

9

0

1

2

3

4

5

6

7

8

9

0

1

2

3

4

5

6

7

8

9

0

1

2

3

4

5

6

7

8

9

0

1

2

3

4

5

6

7

8

9

0

1

2

3

4

5

6

7

8

9

0

1

2

3

4

5

6

7

8

9

0

1

2

3

4

5

6

7

8

9

0

1

2

3

4

5

6

7

8

9

0

1

2

3

4

5

6

7

8

9

0

1

2

3

4

5

6

7

8

9

0

1

2

3

4

5

6

7

8

9

0

1

2

3

4

5

6

7

8

9

0

1

2

3

4

5

6

7

8

9

0

1

2

3

4

5

6

7

8

9

0

1

2

3

4

biurtuko da Frantziakoentzat laster. Batzuk euren errietan bananduta, abade-lana egiten jarraitu eben; beste mordo batek Frantziako bidea artuta, Ameriketara joateko asmotan dabiltz. Eta orretan dagozala, Frantzian bertan gelditzeko deia artu dabe. An bere, fraideak emengoak baiño lenagotik euren etxeak ustuta daukez. Ia ezta antziñakoetarik iñor bizi. «Zergaitik, diñotse gureai, zergaitik ez zarie Frantzian gelditzen emen etxe ustuai bizi barria emoteko»? Emengo karmeldar euskaldunak Jainkoak bialduak lez Frantziratu dira aspalditxoan karmeldar serora batzuk erabillen asmoa burutzeko: lengo karmeldegiaq berbiztu eta beste belaunaldi barri bati asiera emotea. Eta seroraxo areik zerua zabalik ikusi dabe fraide areitako zazpi bat an gelditu diranean. Aita Domingo Arbizu Munarriz, Garesko semea, militar izanda gero fraide sartua, orixe da euren buru eta berotzaille. Karlos erregeñaiaren inguruko gudari zaintzaille izanikoen kapellau izana da. Kapellautza orretan berak erabilliriko liburuaren jabe Oiñatiko parrokia da gaur. Liburu orretan dator Jose Mari Iparragirrerren izena urte areitan pazkoazkoa egin eben gudari gazteen artean. Andia izan zan Aita Domingok bere lagunekin Frantzian egindako lana. Laster beñolako Akitania edo Vaskonia izeneko Probintzia berbizturik dago, orain Avignongoaren izenpean. Frantzia bertako fraidegei barriekin eta emendik joiazanekin ornidu dabez lengo etxe ustu batzuk, eta 1859n Aita Domingo guztien buru nagusi, eta 1865n Mundu guztiko karmeldarren buru izendatuko dabe. Bere egunetan Frantzian jarraitzen eben euskaldunakaz batera Euskalerriko karmeldarren Probintzia berbiztuteko bideak artu ditu. Lazkaokoaren jabe egitea lortu ez eta Markiñakoa zabalduko dabe barriro 1868n, eta aurrera doaz, mundu guztiko karmeldarren batasuna egiteraiño, España aldeko separatisten kukurrukuak ixilduta. Aita Santuak 1875n bere oneritxi osoa emongo deutso batasun orri. Andik aurrera guztiak Erromatik gorengo nausitza daroenen mendean geldituko dira.

Orra euskaldunak burututako lan andi bi: Frantzian karmeldarren bizimodua berbiztu eta España aldekoen banatasunari azkena emotea.

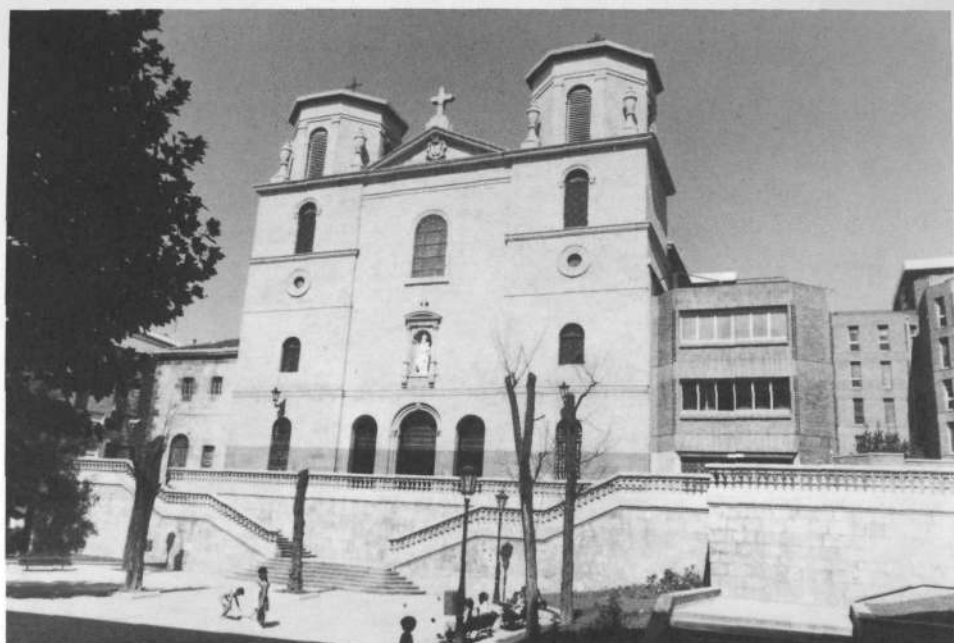
Euskalerriko lengo karmeldegiaq berbizten eta barriak sortzen

Lentxoago esan dogu nondik asi zan gure erriko karmeldegien biztuerea, Markiñakotik. Urrengoa Larrea-Zornozakoa da (1876). Baiña ez dira gelditu beste Gaztelatik berako lengo etheen jabe egitera eskuak luzatu barik. Abilakoa lenengo, Larreakoaren urte berean. Olan, 1879n Euskaldunen probintzia, Nafarroa izeneko berbiztuta dago. Gaztelakoak 1889 jasoko dau burua, euskaldun bat buru dauala. Emen eztagokigu guztien barri emotea. Mugatu gaitez an Euskalerrietarakoetara. Euskaldunak orduan noraiño eldu ziran, zelango bultzadea eta adorea erabillen antz emoteko ortik bera, aitementxo bat egitea naikoa bedi: Aita Joan Bizente, Berrizko semea, gero mixiolari andi egiña, Valenciako fraide-etxeke nagusi zala 1888an, bertan euskerazko liburu bat argitaratu ebanean, eta euskaldunik izan zala Andaluziako eta gazteluko karmeldarren artean sortu-barritan eta gerogo bere, arein artean gorengo nagusitzara eldu zanik.

Gasteiz, Aita Karmeldarren eliz-komentua, 1890-1990.

Ortik berako etxeak alde batera itxita, goazen Euskalerra barrukoak, zar eta barriak, zelan joan ziran labur zeazten. Lenengo esan bear doguna zera da: Tudelakoak eta Sestaokoak ez ebela bururik jaso. Bilboko ostatu-etxeak bere ez, baiña aren orde bestea bat eregiko da 1880n, gure Santutxu aldean zutunik dirauana. Balmasedakoa antxiñatxorik aldatu zan Logroñora. Ona orain beste etheen zerrenda guztia urtez urte, lenengoz eregi edo berbistu ziranena: Markiña (1868), Larrea-Zornotza (1876), Bilbao (1880), Corella (1892), Iruña (1895), Villafranca-Naparroakoa (1899), Barriak dira Gasteizkoa (1890), Donostia (1906), Zornotzan bigarrena (1932), Eibar (1835), Donostian bigarrena Karmeldegi izeneakoa (1974) eta Iruñan, Arrotxapean bigarrena (1980). Montekarlon, Monakokoa bere frantzesen eskutik euskaldunen eskuetara etorrita dago aspaldion. Euskaldunak eztabe besteen bearrik izan, eta beste askok artu dabe euskaldunen laguntza, Kataluñan gizaldi onetan artu izan dabenez, eta gero Portugalen. Emakumezkoen karmeldegiak bere aurrera egin izan dabe. Leengoak bizirik diraue eta eztozuz barriro aitatu. Ez eben gizonezkoen etenaldirik be izan. Emakumezko serorategiekin ez eben ain gogor jokatu Madrildo agintariak, eurokaz ez eben gizonezkoakaz erabilli eben esku ain gogorrik erabilli... Orregaitik zelan edo alan bizirik iraun eben euren etxeak ustu barik Iruñen, Korellan, Zumaian, Lesakan eta Donostian. Eta ez iraun bakarrik, aurrerakada andiak egin dabez eun urterik ona. Euron zerrenda ona urtez urte: Baiona (1858), Salvarrierra-Agurain (1891), Markina

Bilbo, Aita Karmeldarren eliz-komentua (Begoñako Karmelo).

(1891), Azkoitia (1899), Betoño-Gasteiz (1905), Begoña (1896), gero Getxora aldatua, Zarauz (1901), Etxebakoitz-Iruña (1910), Murgia (1889), Zaldibar (1925), Durango (1945), Orduña (1946), Ondarrabia (1951), Gasteiz (1952), Donamaria (1960). Aguraingoa eta Zarauzkoak Frantziatik iges etorritakoak sortu eta osotuak dira, gero emengo mojaieiz osotuak. Zarauzkoak aurrera jarraitzen dau; Aguraingoak ez, bertako mojak beste karmeldegietan sartuta itxi egin eben euren etxea.

Zerrenda onetan sartzea merezi leuke beste karmeldar emakume batzuk Irugarren ordenatakoak: lan ederra egiten diardue Euskalerrri guztian. Euren artean ditugu joan dan gizaldian Cataluñan sortuak. Talde bitan bananduta dagoz, eta eskoletan, geixotegietan daroe aurrera euren lana, eta emendik kanpo, mixioetan. Aitamen au egitea naikoa bedi.

Gure Karmeldarrak atzerrietan zear

Gure karmeldarrak ez dira euren errian «bertan goxo» egiten gelditu. Arako Iparragirrerren deia egiazko egiten jakin dabe: «Eman da zabaltzazu munduan frutua». Munduan zear zabaldu dira European, Indian, Afrikan eta Ameriketean, mixiolari egi-

Iruña, Aita Karmeldarren eliz-komentua, 1587-1987.

ten, karmeldarren bizimodua zabaltzen, eta kristiñauen artean arimazaintzako ainbat lanetan.

Markiñako fraide-etxea barriro eskuratu barritan, 1878n mordotxo batek Indiako bidea artuko dau, an karmeldarrak Frantziatik eta Belgikatik joanda, Quilon, Verapoly eta inguruetan amazpirren mendetik asita ekioenai laguntzeko; eta 1908n Aita Santuak Euskalerriko karmeldaren ardurapean ipiñiko dau Verapolyko eleizbarruti osoa. Eurak artu bear izan eben India osoko abadegeiak eskolatzeko Seminario andiena. Gure egunotara arte iraun dabe an, dana bertako eleizgizonen eskuetan itxi arte. Karmengo Amaren ordena indar andia artuta itxi dabe, Verapolin eta gero Vijayapuram izenez sortu zan Eleiz-barrutian.

Indiak asko zor deutse an euren izerdi ta nekeak itxi dabezan iru karmeldarri: Aita Joan Bizente Zengotita Bengoa, Donostiako «La Obra Maxima» mixio-aldizkaria sortu ebanari, Aureliano Basauriko semea, Seminarioko irakasle andi eta Indian ainbeste ekintzen sortzaille izanari, eta Zakarias Salterain, Abadiñotarrarra eta *Hinduismoz* ainbat azterketa eta liburu idatzi ebanari. Irurok asita dauke eta aurrera doa santutzat artuak izateko auzibidea. Iru euskaldun izan dira gotzain mixio-leku aretan: Bernardo Arginzoniz, Buenabentura Arana eta Ambrosio Abasolo, irurak Bizkaiko semeak. Eta an jarraitzen dau oraindiño larogetaka urtekin luzaroan ango Seminarioko irakasle izanda gero Kuwait-eko gotzain izanak, Biktore San Migel lekeitiarrak, atzera lengo mixiora itzulita, bere azkenego izerdiak eta argiak ango kristiñauen alde emoten.

Aita Santuak beste mixio-leku bat ipiñi eban gure mixiolarien ardurapean Amerikan Kolombiako Uraba alderdian 1918n, lenengo Aita Jose Joakin Arteaga Lizarrako semearen ardurapean, eta gero Aita Seberimo Agirrebeitia Berriztarrarenean; biak Kolombiako Gobernuaren esker ona eta omenak izan dabez Uraban egin eben kristiañau-lan eta gizarte-lanagatik. Ogetalau urte geroago, dana bertako gotzaiñen eskueta itxiko eben. Baiña 1958n beste mixioleku bat dator gure fraideen eskuetara, Colombiar bertan, Tumakokoa. Lenengo gotzaiña Luis Irizar, Uraban ainbat eskola eta lantegi ipiñi ebana izango da. Ormaiztegiko semea bera, eta oni Migel Anjel Lekunberri Naparrak jarraitu deutso gure egunotara arte.

Azkenengo ogetalau urteotan, 1966tik aurrera, beste mixioleku bat Afrikan emon deutse karmeldar euskaldunai: Malawi-n: mixiolari mordo batek diardu an, eta gure fraideak zuzendari dituen Seminario bat bere sortu dabe, eta eleizgizontzut gogartetxea gaiñera.

Mixio-lekuok sortu baiño lenagotik ezagutu ditu Amerikak gure karmeldar euskaldunak. Gogoan artzekoa da gobernuak Markiña, Larrea eta abar berriz artzeko baimena gure fraideai emon eutsenean, batez bere, Itxasoz Andiko lurretan mixiolana egiteko emon eutsela. Lenengo fraide-taldea Cubara joan zan, Puerto Príncipe. Geroago Brasil eta Montevideora zabaldu ziran, eta ia Beko Amerika osora. Baiña azkenez lenengo lekuak beste errialde batzuetako karmeldarrai itxita, euskaldunak Chile, Peru eta Colongiagaz geldituko dira, eta oraintsuago Panama eta Guatemalara zabalduko. Colombia bere buru egiñik bertakoen eskuetan dago, eta beste leku batzuetan asi dira bertako fraidegiekaz euren karmeldegia osatzen eta ornitzen.

Gauza bera jazo da Portugalen. Euskaldunak berbiztu dabe an ere Karmengo Amaren semeen ordena ta bizimodua; Euskalerritik joan ziran ara 1927n Karmeldarrak antziña izaniko loraldia barrizteko asmotan. An be beste mirari bat egin dabe, len gorpu eta illik egoana barriro bizira ekarri; Euskaldun mordo batek an jarraitzen dau, baiña euren jabe eginda dagoz, eta mixio-lekuen bat artzeko adorea izan dabe. Euren burua jasota dagoz 1981garren urtea ezkerro, euren Probintzia egiten dabela. Ainbeste lekutara bere indarrak zabaltze onek, alan da guzti bere, eztau Euskalerriko karmeldarren barrutia agortuta itxi. Ainbeste munduan zabaldua gero bere, arrokeri barik esan geinke berau dala mundu guztian andiena, seme-alabarik geien daukana. Bere muga-barrutik arago gaur bere, berak dau seme-alabarik geien zabaldua: Mexikon, Argentinan, Austrian, Kataluñan, eta, batez bere, Erroman edo irakasle edo Aita Santuaren inguruko batzordeetan txosten-egille, eta abar.

Len aitatu dogun Domingo Arbuzuz gaiñera, eukaldunak gorengo Nagusi bi emon deutsez Karmel mendiko Amaren Ordenari gizaldi onetan: Aita Ezekiel Bilbao (1906tik 1914ra), eta Aita Migel Anjel Batiz (1966-1973), bata Zornotzako semea eta bestea Markiñarra. Aita Migel Anjel Aita Santuak ipiñita, Sorkaldeko eleizgizontzako «Istituto S. Giovanni Damasceno» dalakoan dago zuzendari.

Gizaldiz gizaldiko, mendez mendeko ibillaldia karmeldarrekin egin ondoren, amaitzeko, esan daigun atzerrietan frutu zabaltzea au ez dabela egin Euskalerra eta

euskera aitzurik itxita. Joan Bizente mixiolari andia bere gaztetan euskeraz asi zan idazten Valencian euskerazko liburutxoa aterata, eta euskerazko sermoi-mordoa itxi euskun. Indiako eta Ameriketako gure mixiolariak bere bai *Karmendo Argia* aldizkari zarrean eta geroko KARMEL-en lurralde areitako ainbat albiste emon eben euskeraz. *Euskal-Esnalea*, *Jaungoiko-zale*, eta *Euzko-Deya* aldizkarietan karmeldarrak izenpetutako ainbat lan agertu ziran. Aita Martin Uriartek, 1930n *Karmengo Argiaren Zazendarri* izango zanak, gizaldiaren asi-asieran egin eban andiena: erdera utsean Burgosko karmeldarrak ateraten eben aldizkari baten euskerazko lan bat edo beste sartzea lortu. Karmeldarren euskerazko itzaldi edo sermoi-mordoak dagoz gordeta karmeldegi batzuetako alasetan.

Euskal-giro orretan sortuak dira euskera utsez argitaratutako *Karmengo Argia*, *Karmel* eta Olerti aldizkariak. Karmel onen irakurleak badakie onen barri, eta aitamen au egitea naikoa bedi.

Orra amairugarren mendetik ona karmeldar euskaldunak egin izan daben bidea, labur adierazoa, karmeldar euskaldunentzat Joan Kurutzekoaren eriotzetiko laureungarren urtean benetan esker onez gogoratzekoa.

L. AKESOLO
Bilbo

GEIGARRIA**Euskal-Karmeldarren Etxeak munduan (gaur)****CHILE:**

1. Chillán. 1905-
2. El Melón (Valparaíso). 1941-
3. Rinconada de los Andes. 1988-
4. San Fernando (Colchagua). 1930-
5. Santiago. 1900-
6. Santiago. 1985-
7. Viña del Mar. 1903-

GUATEMALA - PANAMA

8. Amatilan. 1986-
9. Guatemala. El Buen Pastor. 1981-
10. Guatemala. El Carmelo. 1960-
11. Guatemala. San Juan de la Cruz. 1980-
12. Guatemala. Santa Teresa. 1956-
13. Guatemala. Seminario. 1987-
14. Panajachel (Sololá). 1971-
15. Panamá. 1943-
16. Lapaterique. Nobizi-etxe (Honduras-en).

PERU:

17. Arequipa (Lambramani). 1984-
18. Arequipa. 1929-
19. Chocope. 1917-
20. Ica. 1951-
21. Lima (Cercado). 1922-
22. Lima (San Felipe). 1976-
23. Lima (San José). 1943-
24. Lima (Seminario Nagusia). 1984-
25. Trujillo. 1911-

MALAWI:

26. Kasungu (Chiphaso). 1967-
27. Kasungu (Karmel). 1982-
28. Kapiri. 1966-

Euskal Karmeldarrak beste toki askotan dagoz: Tumaco (Colombia), Erroma, Monte Carlo, Madrid, etabar.

Kalmeldarren arteko beste institutoak

A. KALMELDAR MISIOLARI SERORAK

1. Bilbao
2. Iruña
3. Iruña
4. Iruña
5. Donostia
6. Donostia
7. Donostia
8. Donostia
9. Santander
10. Villafranca (Naf.)
11. Villava (Naf.)
12. Gasteiz

B. KALMERDAR MISIOLARI TERESARENAK

1. Bilbao
2. Amorebieta
3. Amorebieta
4. Bilbao
5. Irún

C. KARIDADEKO KARMELDAR SERORAK

1. Gasteiz
2. Bermeo
3. Bilbao
4. Bilbao
5. Bilbao
6. Galdakao

7. Gernika
8. Gernika
9. Legazpia
10. Iruña
11. Iruña
12. Donostia
13. Ordizia
14. Gasteiz
15. Gasteiz
16. Gasteiz
17. Gasteiz
18. Gasteiz
19. Gasteiz
20. Zumaia

D. JESUSEN TERESA DEUNAREN LAGUNDIA

1. Kalahorra
2. Cameros
3. Lasarte
4. Iruña
5. Donostia
6. Donostia

C. JOSE DEUNAREN KALMERDAR TERESAK

1. Bilbao

LOS CARMELITAS EN EUSKALERRIA

La Orden carmelitana aparece en la historia a fines del siglo XII, y a principios del XIII se redacta su regla. La presencia carmelitana en el País Vasco data del mismo que su presencia en Europa. Bayona y Sangüesa datan del siglo XIII. Les sigue en el siglo XIV Pamplona. No hay avance carmelitano hasta el siglo XVI con la reforma carmelitana iniciado por Teresa de Avila y Juan de Yepes, que adquiere rápido desarrollo en el País Vasco con nuevas casas en Navarra, Alava, Vizcaya y Gipuzkoa. En el siglo XVIII se constituyen en Provincia con Pamplona a la cabeza. La desamortización y expulsión del siglo XIX hace a los carmelitas vascos restauradores del Carmelo en Francia. Y ellos traerán la restauración de la Orden en el

propio País Vasco y en las tierras nativas de Teresa y Juan de la Cruz. Han restaurado también la Orden en Portugal y la han implantado en la América meridional y del Sur. La Santa Sede le ha encomendado misiones en la India, Africa y América, algunas de ellas entregadas ya al clero nativo.

Los Padres venidos del exilio del siglo pasado en Francia forzaron uno de los acontecimientos más grandes del Carmelo Teresiano, reduciendo a una las Congregaciones, la de Italia y España, que la dividían, reduciéndolas a una. Hoy, desde hace mucho la Provincia de San Joaquín de Navarra es la más numerosa en personal de toda la Orden, y tiene personal docente en centros romanos y consultores en las Congregaciones romanas, y está presente en la cultura del propio país.

LES CARMES EN PAYS BASQUE

L'Ordre du Carmel apparaît dans l'Histoire à la fin du XIIe siècle, et on rédige sa règle au début du XIIIe siècle. La présence carmélitaine au Pays Basque est contemporaine de celle de l'Ordre en Europe. Bayonne et Sangüesa datent du XIIIe siècle. Pampelune suit au XIVe siècle. Il n'y a plus d'implantation carmélitaine jusqu'au XVIe siècle avec la réforme du Carmel commencée par Thérèse d'Avila et Jean de Yépès, laquelle acquiert un rapide développement au Pays Basque avec de nouvelles maisons en Navarre, Alava, Biscaye et Guipuzcoa. Au XVIIIe siècle, elles se constituent en Province avec Pampelune à la tête. La spoliation et l'expulsion au XIXe siècle font des carmes basques les restaurateurs du Carmel de France. Ils apporteront la restauration de l'Ordre dans leur propre Pays Basque et dans les terres natales de Thérèse et Jean de la Croix. Ils ont aussi restauré l'Ordre au Portugal et l'ont implanté en Amérique Centrale et du Sud. Le Saint-Siège leur a confié des missions en Inde, en Afrique et en Amérique, quelques-unes d'entre elles sont maintenant remises au clergé autochtone.

Les Pères revenus de leur exil en France au siècle dernier ont provoqué un des plus grands évènements du Carmel thérésien, réunissant en une seule les deux Congrégations d'Italie et d'Espagne qui le divisaient auparavant. Aujourd'hui, et depuis longtemps, la Province de Saint Joachim de Navarre est la plus nombreuse de tout l'Ordre, et elle compte parmi ses membres des enseignants dans des Centres romains, des Consultants dans les Congrégations romaines, et elle joue un rôle dans la culture de son propre Pays.

IÑAZIO DEUNA ETA EUSKAL KULTURA

Oraindio zabal dabil munduan San SALBADOREn, Ameriketan jazoa. Ango Unibersitatean militarren eskuz eta armaz bost jesuitek geiagoko barik ikaragarritzko eriotzea izan dabe. Euren artean bat Bizkaiko semea. Eriotza orrek gatxeretxia eta iguiña sortu dau bazter guztietan. Or ikusi ditu munduak era batera gauza bi: batetik, gure gizaldi ain aurreratua eta ain aurrerakoa dalako onetan norbaitzuk jakintzarentzat eta giza-eskubideentzat erakusten daben gorrotoa edo, beintzat, jaramonik eza, eta, bestetik, jesuitek, euskaldunak tartean dirala, munduan zear daroen lan ederra. Loiolako santu andiaren semeak mundu-erri guztietan diardue Salvadorren dagien antzeko lana egiten eta nonaiko gizonak kultur-mailla goragokora eroaten. Jesusen Lagundia sortu eban Loiolako semeak erakutsi eutsen bideari jarraitu besterik eztabe lan orregaz egiten. Orretara bialdu zituen Iñaziok mundu zabalera; 1540 asi eta 1556n il zan arte, aren semeak orretan jardun eben European, Asian, eta Ameriketan, Erromatik Frantzia, Polonia, Alemania, Irlandaraiño alde baterantza, eta España, Portugal, Abisinia, Japon eta Brasileraño besterantza. Eta esan bearrik ez, Iñazio beraren Euskalerriraiño, dana Erromatik bera zuzentzaile eta bultzatzaile zala.

Iñazio Euskalerriaz arduratzen

Iñaziok beretarrak itxi ta alde egin eban arren, Euskalerritik urrun bizitera joan zan arren, eztaigun uste izan bere odolekoak aiztuta izan zituenik. Ez zan urrundu eta erbesteratu bere erriaren eta erritarren ardurarik ez eukiz. Otoitzean Jainkoaren mesedeak gogoratzean besteai norbere sorreraz eta mundura ekarteaz egiñiko mesedea eskertzen irakatsi eutsenak, esker-lege ori ez eukan aiztuta beretzat. Non eta zelango etxean eta zelango gurasoakandik jaioa zan ondo ekian eskertzen. Jainkoaren legeak